

माझे वडील

“स्वर्गीय गोपाळ सोमनाथ देशपांडे - माझे आदर्शस्थान”

श्री साईबाबांचा कृपाप्रसाद लाभलेले प्रगल्भ व्यक्तिमत्व

प्रा. सौ. हेमलता जोशी, पुणे.

इंग्रजीमध्ये एक सुप्रसिद्ध वचन आहे. "Some are born great, some achieve greatness and Greatness is thrust on some!" काही माणसे जन्मतःच मोठी असतात, काही माणसे कर्तृत्वाने मोठी होतात, तर काही माणसांवर मोठेपण लादले जाते! काही माणसे आपल्या आयुष्यात अनेक मूल्यांना आणि आदर्शांना जपतात, इतरांच्या जीवनात आनंद निर्माण करतात, स्फूर्ती देतात आणि त्या आदर्शांना जपता जपता स्वतःच आदर्शस्थान होतात.

ज्यांच्यामुळे जीवनाला आकार आला, आयुष्याला नवी दिशा मिळाली असे माझे वडील अहमदनगर येथील सुप्रसिद्ध सिनियर प्रॉफेसियल श्री. कै. श्री. गोपाळ सोमनाथ देशपांडे हे माझे आदर्शस्थान, स्फूर्तीस्थान आहेत. ते माझे आदर्शस्थान, स्फूर्तीस्थान आणि संजीवन प्रेरक आहेत. आयुष्यात मिळालेल्या सर्व यशामागे त्यांचे आशीर्वाद, संस्कार आणि कृपा आहे ही फार मोठी संचिताची बाजू, पूर्व पुण्याई आहे असे मला वाटते. हा लेख लिहित असतांना ते या जगात नाहीत हे प्रकर्षने जाणवत आहे. मनात भावनांचे असंख्य तरंग उठले आहेत. हृदयात जपून ठेवलेल्या त्यांच्या स्मृतींच्या अत्तराचा सुगंध सगळीकडे दरवळू लागलेला आहे. डोळ्यांमध्ये अश्रूंची दाटी झाली आहे. एखाद्या रेशमी लडीसारख्या असंख्य आठवणी उलगडत आहेत. डोळ्यासमोर माझ्या बाबांचा चेहरा, त्यांचे व्यक्तिमत्व नव्याने साकार होत आहे. जणू नवा जन्मच घेत आहे.

खरच कसे होते माझे बाबा? अतिशय देखणे, प्रसन्न व्यक्तिमत्व त्यांना लाभलेले होते. त्याच्या जोडीला साथ होती ती उत्कट आशावादाची, आदर्श मूल्यांची अन् आदर्श ध्येयवादाची! त्यांचे संपूर्ण जीवन म्हणजे उत्तम संस्कार आणि विचार यांची विरंतन साथच होती! त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचे असंख्य सुंदर

पैलू फार विलोभनीय होते. आम्हा सर्व भावंडांवर त्यांच्या आचार विचारांचे फार सुंदर संस्कार झाले. त्याबद्दल कितीही कृतज्ञता व्यक्त केली तरी ती अपुरीच आहे.

अहमदनगर येथे वडिलांनी सिनियर पोलीस प्रॉसेक्यूटर म्हणून आपली कारकिर्द खन्या अर्थाने गाजवली. अनेक मोठेमोठे खटले चालवले. अस्खलित इंग्रजी भाषेत मोठ्या थाटात ते आर्युमेंट्स् करीत असत. काळा गाऊन घालून सुंदर इंग्रजीमध्ये त्यांच्या वाणीचा ओघ सुरु झाला की, कोर्टमध्ये न्यायाधीश, सर्व वकीलवर्ग चित्रासारखा स्तब्ध बसत असे. त्यांचे कायद्याचे सखोल झान, केसचा काळजीपूर्वक केलेला अभ्यास आणि इंग्रजी भाषेवरील प्रभुत्व फार उत्तम दर्जाचे होते. भावी आयुष्यात या क्षेत्रात करिअर करणाऱ्या सर्वांना तो एक सुंदर वस्तुपाठच वाटत असे. साक्षीदाराची उलट तपासणी करण्याचे त्यांचे कसब अतिशय मार्मिक आणि वाखणण्यासारखे असे. विरुद्ध पक्षाच्या वकील महाशयांना मिस्किलपणे कोपरखळगा देणे, विनोद, नाट्यमयता अशा अनेक गुणांनी त्यांच्या आर्युमेंट्सना एक वेगळीच धार येत असे. आम्ही मोठ्या उत्साहाने बाबांची ही सर्व प्रसिद्ध आर्युमेंट्स कोर्टमध्ये बसून ऐकलेली आहेत. त्यावेळी मला माझे बाबा श्रेष्ठ उत्तुंग पर्वतासारखे महान वाटायचे. त्या आठवणी आजही अजरामर आहेत.

त्यांच्या रुबाबदार व्यक्तिमत्वाचा आणि उत्कृष्ट इंग्रजीचा फार मोठा प्रभाव आमच्यावर झाला. कॉलेजमध्ये इंग्रजीची प्राध्यापक म्हणून यशस्वीरीत्या कार्य करण्यामागे त्यांचीच ही स्फूर्ती होती! उत्तम इंग्रजी बोलणे, आणि लिहिणे यांच्या कौशल्याची प्राप्ती त्यांच्या कडूनच मिळाली. त्यांचे संस्कार आणि विचार म्हणजे जणू नक्षत्रांचे देणेच होते!

माझ्या वडिलांचा जन्म मकरसंक्रांतीला १४ जानेवारी १९१४ रोजी संगमनेर तालुक्यातील 'निमोण' या गावी वतनदार देशपांडे-निमोणकर घराण्यात झाला. त्यांचे वडील स्वर्गीय सोमनाथ शंकर देशपांडे ब्रिटिशांच्या काळात सी. आय. डी. इन्स्पेक्टर होते. तर ज्यांच्यावर साईबाबांची प्रचंड प्रत्यक्ष कृपा झाली ते नानासाहेब उर्फ रघुनाथ देशपांडे निमोणकर हे संगमनेर येथे ऑनररी मॅजिस्ट्रेट होते. गावातील प्रतिष्ठित पुढाव्यात त्यांची गणना होत असे. वडिल आणि आजोबा यांचे संस्कार अतिशय धार्मिक आणि उच्च शिक्षणाची आवड असणारे असल्यामुळे माझ्या वडिलांवर त्याचा फार परिणाम झाला. माझ्या वडिलांनी बी.ए.एल.एल.बी. ही पदवी प्राप्त करून अहमदनगर येथे वकिलीचा व्यवसाय सुरु केला.

त्यांचे आजोबा नानासाहेब आणि त्यांच्या पत्नी यांनी आपल्या आयुष्यातील शेवटचा काळ शिर्डीला साईबाबांच्या सान्निध्यात व्यतित केला. साईबाबांची अत्यंत निकटवर्तीय भक्त मंडळी म्हणजे

नानासाहेब चांदोरकर, नूलकर, माधवराव देशपांडे (शामा), श्रीमंत बुटी (नागपूर) आणि माझे पणजोबा नानासाहेब निमोणकर देशपांडे हे होत. साईबाबांनी त्यांच्यावर आणि नानासाहेब चांदोरकर यांचेवर मशीदीच्या (द्वारकामाईच्या) बांधकामाची जबाबदारी सोपविली होती. तसेच निमोणकरांना रामनवमीला द्वारकामाईवर ‘निशाण’ समारंभपूर्वक लावण्याची आज्ञा केली. गेली १९६ वर्ष हा सोहळा अव्याहत चालू आहे. माझे वडील गोपाळराव यांचा सुद्धा त्यांच्या हयातीत त्यात फार मोठा सहभाग होता! आयुष्यात अत्यंत निषेने हे कार्य त्यांनी पार पाडले आहे. सर्व प्रथम निशाणाची समाधीवर पूजा होते. मग मोठ्या थाटाने ते निशाण वाजत गाजत शिर्डीमध्ये मिरवले जाऊन संध्याकाळी द्वारकामाईवर फडकवले जाते. दरवर्षी हा सोहळा फार नेत्रदीपक अशा पद्धतीने साजरा केला जातो.

माझ्या वडिलांचे नाव साईबाबांनी त्यांना मांडीवर घेऊन ‘एकनाथ’ असे ठेवले होते. त्यांच्या अंगावर शाल घातली होती. वडील आजोबांबरोबर साईबाबांकडे जात असत. त्यांच्या मांडीवर बसून खाऊ खालेला त्यांना नेहमी आठवतो, आम्ही वडिलांना विचारायचो, “कसे होते हो साईबाबा?” उत्तर देतांना, वडीलांचे डोळे आदराने चमकत असत. “साईबाबांचे व्यक्तिमत्त्व फार सुंदर आणि प्रसन्न होते! विशेष म्हणजे त्यांचे डोळे फार भावपूर्ण, पाणीदार आणि मोठे होते! ते अतिशय उंच, रुबाबदार आणि देखणे होते! सतत ‘अल्ला-मलिक’ म्हणत असत. चुलीवर हंडीत भात ढवळतांना ते सरळ हातांनी भात ढवळायचे. यांच्या हाताला चटका कसा बसत नाही असे आम्हाला वाटायचे. माझ्या वडिलांना साईबाबा सारखे दक्षिणा मागायचे. ते बंदे रुपये दिले की, ते साईबाबा त्यांच्या हातावर घासायचे आणि म्हणायचे, “हा नानाचा, हा सोमनाथचा, हा गोपाळचा”. एकदा माझे वडील म्हणजे सोमनाथांनी साईबाबांना विचारले बाबा, तुम्ही मला दक्षिणा मागता. सगळ्यांनी वाटून टाकता. पण मला मात्र एक रुपया पण देत नाही! ‘असे का बरे?’ साईबाबांचे उत्तर माझ्या वडिलांना आजही स्पष्ट आठवते, ते म्हणत असत, “अरे, फकीर का पैसा कभी मत लेना! तू वतनदार है. तू फकीर को पैसा दे दो! जो मिळता है, उसमे खूब रहना....!” आश्र्य म्हणजे सोमनाथ पुण्यात परत आले. की जेवढी दक्षिणा दिली त्याच्या दुप्पट त्यांच्या पगारात वाढ होत असे!” अशा अनेक आठवणी माझ्या वडिलांनी आम्हाला सांगितलेल्या आहेत!

सर परशुरामभाऊ कॉलेजमध्ये इंग्रजीविषयी घेऊन माझे वडील बी. ए. झाले होते. त्यांचे इंग्रजी आणि संस्कृत विषयावरील प्रभुत्व अतिशय वाखाणण्यासारखेच होते. त्यानंतर पुण्याच्या लॉकॉलेजमधून एल. एल. बी. झाले. आपल्या कॉलेजजीवनाचे अनेक मजेदार किस्से, आठवणी ते रंगवून सांगत असत. प्रा. माटे, प्रा. तुळपुळे, रँगलर परांजपे अशा ज्येष्ठ प्राध्यापकांविषयी त्यांना फार आदर वाटत असे.

“आमच्या वेळचे प्राध्यापक त्यांच्या विषयातले 'Giants' होते. असे वर्णन ते करीत. त्यांच्या इंग्रजी विषयातील ज्ञानाचा सखोल परिणाम त्यांच्यावर झालेला होता. कॉलेजमध्ये मुर्लींची संख्या नगण्यच होती. एक दोन मुली असायच्या. पण त्या आमच्यापेक्षा वयाने मोठ्या असत. नऊवारी साडी नेसून कॉलेजमध्ये येत असत!”

माझ्या वडिलांना इंग्रजी साहित्याची फार आवड होती. शेक्सपियरच्या प्रसिद्ध नाटकातील उतारे त्यांना पाठ असत. त्यांचे ते अगदी सभिन्य वाचन करीत असत. वर्डस्वर्थ, कीटस, बायरन, शेली हे त्यांचे आवडते कवी होते. मी स्वतः इंग्रजी विषयात एम. ए. केले असल्यामुळे साहित्य विषयावरच्या आमच्या चर्चा फार रंगत असत. बाबांच्या बरोबर या कवितांचे वाचन करणे, चर्चा करणे हा एक सुंदर अनुभव असे. मी त्यांना नेहमी म्हणायची, “वकील म्हणून तुमचे नाव नगरमध्ये गाजले, पण तुम्ही उत्तम प्राध्यापक झाला असता!

वकीलीच्या व्यवसाय त्यांनी अतिशय तडफदार पद्धतीने केला. प्रत्येक केसचा अभ्यास अगदी सखोल करून मगच तो मांडीत असत. कोर्टातील आर्युमेंट्स नेहमी इंग्रजीतच करीत असत. ती करतांना ते त्यात अगदी तन्मय होत असत. त्यातील इंग्रजी भाषेचा डौल, सफाई, अलंकार प्रचुरता अगदी वाखणण्यासारखी असे. त्यांच्या मुळेच मला इंग्रजी विषयाची गोडी लागली.

माझी आई श्रीमती कमला देशपांडे अहमदनगर येथील सुप्रसिद्ध डावरे घराण्यातील आणि अहमदनगर एज्युकेशन सोसायटी हायस्कूलचे हेडमास्टर बापूराव डावरे यांची कन्या होती. आईचे बंधु दत्तोपंत डावरे पण भिंगार हायस्कूलचे हेडमास्टर होते. स्वर्गीय रावसाहेब पटवर्धन अच्युतराव पटवर्धन यांच्याशी त्यांचे मित्रत्वाचे नाते असल्याने घरात सुशिक्षित व विद्वान लोकांचे येणे जाणे होते. घरातील वातावरण अत्यंत सुसंस्कृत आणि शिक्षणाला पोषकच होते. अमेरिकन मिशन हायस्कूलमधून आईचे शिक्षण झाले. ती नावाप्रमाणेच अतिशय सुंदर आणि सुशील होती. माझ्या वडिलांना संसारामध्ये आईने खरोखरी फार सुंदर साथ केलेली आहे!

माझ्या आईवडिलांनी आम्हा भावंडांवर शिक्षणाचे फार मोठे संस्कार केले आहेत असे मला अभिमानपूर्वक सांगावेसे वाटते. मी स्वतः जवळ ३० वर्ष पुण्यातील नामवंत कॉलेजमध्ये इंग्रजीची प्राध्यापक म्हणून कार्य केले. माझी बहिण डॉ. ललिता होनप फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये राजशास्त्राच्या विभागात प्रमुख आहे. तिसरी बहीण सौ. निर्मला देहाडराय एम. ए. एल.एल.बी. आहे. चौथी बहिण सौ. उर्मिला शूल ही पण एम.कॉम. असून कॉमर्स कॉलेजमध्ये प्राध्यापक आहे. मोठे बंधु एम. एस्सी. असून दूरदर्शनमध्ये

सिनियर इंजिनियर आहेत. त्यांचे नाव चंद्रशेखर देशपांडे आहे. धाकटे बंधु अनंत देशपांडे पण एम्. कॉम. असून सध्या एन. टी. पि. सी. आणि एनरॉन प्रोजेक्ट मध्ये दाखोळ येथे सिनियर अकांउटस ऑफिसर आहेत. या सर्व यशस्वी कर्तृत्वामागे आमच्या आईवडिलांची प्रेरणा आणि मंगल आशीर्वाद आहेत. बाबा सतत म्हणायचे “आर्थिक बॅलन्स वाढवण्यापेक्षा ज्ञानाचा, अध्यात्माचा बॅलन्स वाढवा!”

माझ्या वडिलांना अध्यात्मिक क्षेत्रात आणि त्या वातावरणात रमायला आणि कार्य करायला खूप आवडत असे. संस्कृत भाषेवर पण त्यांचे फार मोठे प्रभुत्व होते. घरामध्ये देवांना सतत अभिषेक करतांना सद्रपठण, ब्रह्मणस्पती सूक्त, पुरुषसूक्त, श्रीसूक्ताचे ते पठण करीत असत. त्यांची देवपूजा आणि खड्या सुरातील मंत्रोच्चारांनी घरातील वातावरण अगदी भरून जायचे. प्रसन्न होत असे. त्यांच्या घनगंभीर आवाजातील स्वच्छ, शुद्ध, खणखणीत संस्कृत सद्रपठणाचे सूर आजही कानात घुमतात... एका निराळ्याच जगात घेऊन जातात! सद्रपठण करायला त्यांना फार आवडत असे. रुद्र म्हणतांना ते अगदी तन्मय होऊन जात असत. त्यांच्या सुंदर संस्कृत उच्चारांची आणि मनाची भावनोत्कटता आजही माझ्या मनाला रोमांचित करते, पुलकित करते! या सांच्यांचा परिणाम म्हणजे आम्ही सर्व भावंडे लहानपणापासूनच शंकाराचार्यांचे मानसस्तोत्र, देवा अपराध क्षमापन स्तोत्र, सर्व सूक्ते आणि रामरक्षा आजही अत्यंत आवडीने म्हणतो! मी माझ्या बाबांचे हे संस्कृत पठण कॅसेटवर टेप करून ठेवलेले आहे!

माझ्या वडिलांच्या व्यक्तिमत्वाचा एक महान वैशिष्ट्यपूर्ण पैलू म्हणजे त्यांच्या आयुष्यात सतत, पंचवीस वर्षे केलेली पैठण ते वृद्धेश्वरची पदयात्रा! ‘वृद्धेश्वर’ चे मंदीर हे नाथपंथाचे आद्यपीठ आहे. पाथर्डी जिल्ह्यातील या स्वयंभू शिवमंदिराचा ‘नवनाथाच्या’ पोथीत उल्लेख आहे. मच्छिंद्रनाथांनी आणि गोरक्षनाथांनी तेथे मोठा यज्ञ करून सर्व देवांना यज्ञाचे आमंत्रण दिले होते. त्यावेळी साक्षात भगवान शंकर प्रगट झाले होते. चारही बाजूंनी डोंगर आणि हिरव्यागार वनश्रीने नटलेले हे रम्य अध्यात्मिक स्थान माझ्या वडिलांचे खरे अध्यात्मिक स्फूर्तीस्थान ठरले. माझे वडील, त्यांचे वकीलमित्र स्वर्गीय दादा चौधरी, नागोपंत डावरे, अमरापूरकर, राजाभाऊ वैकर मोठ्या उत्साहाने पैठणला ज्ञानेश्वर महाराजांचे दर्शन घेऊन महाशिवरात्रीच्या दोन दिवस आधी पदयात्रेला सुरुवात करीत. खांद्यावर पाण्याची कावड घेऊन ‘ॐ नमःशिवाय’ या मंत्राचा घोष करीत पायी चालत जाऊन वृद्धेश्वराला महाशिवरात्रीला पोहोचत. मग रात्री ‘ज्ञानवापी’तील पवित्र जलाने स्नान करून रात्री १२ वाजता बाबांचे रुद्र पठण सुरु होत असे. हे सद्र पठण अकरावेळा होत असे, त्यावेळी महादेवाला जल आणि दुधाचा अभिषेक चालू असे. बाबांच्या खड्या आवाजातील घनगंभीर संस्कृत पठणाने सारा आसमंत घुमत असे, पावित्र्याने भारला जात असे. अक्षरशः

हजारो लोक ते पठण ऐकण्यासाठी शांतपणे बसलेले असत! आजही बाबांचे ते सात्विक, सोज्यवळ रूप, शेजारी बसलेली आणि ॐ नमः शिवायचा जप शांतपणे करीत बसलेली 'माझी आई' माझ्या डोळ्यापुढे विरंतन आहेत! ते सुंदर चित्र माझ्या हृदयाच्या गाभ्यात सखोल स्थिरावलेले आहे. त्यावेळी महाशिवरात्रीला माझे बाबांनी लावलेले हे रोपटे आता खूप मोठे झाले आहे! आता या पदयात्रेला दरवर्षी हजारो लोक जात असतात.

या सर्वांच्या जोडीला ज्ञानेश्वरी, उपनिषदे यांचे नित्यवाचन, गुरुचरित्राची पारायणे हा त्यांच्या जीवनाचा फार मोठा 'वसा' होता. 'पसायदान' म्हणतांना त्यांच्या डोळ्यात अशू येत असत. त्यांचा मित्रपरिवार खूप मोठा होता. बृद्धिमान, प्रसन्न व्यक्तिमत्व आणि सतत हसतमुख असल्याने त्यांच्या अवतीभोवती इष्टमित्रांचा गराडा असे. त्याच बरोबर हास्यविनोद, मिस्किलपणा यांचीही झालर असल्याने त्यांच्या सहवासात येणाऱ्या प्रत्येक माणसाला उत्साह आणि प्रेरणा मिळत असे. त्यांचा ज्योतिषशास्त्राचा अभ्यासही फार दांडगा होता. त्यांच्या अचूक भविष्यकथनाचे अनेकांना फार चांगले अनुभव आले. आणि मार्गदर्शन पण मिळाले!

माझी बहीण डॉ. ललिता होनप हिने राज्यशास्त्रात पी. एचडी. (डॉक्टरेट) पदवी मिळवली. ती साऊथ कोरियामध्ये International Conference मध्ये पेपर रिडिंग करून आली, तेव्हा त्यांचा आनंद गगनात मावेना! सर्वांना मोठ्या उत्साहात, आनंदात तिच्या यशाबद्दल सांगायचे आणि तिचे कौतुक करायचे. 'उद्योगाशी जडले नाते' हे माझे पुस्तक प्रसिद्ध झाल्यावर प्रकाशन समारंभाला त्यांना आजारी असल्यामुळे येता आले नाही. पण त्या दिवशी रात्री मला जवळ घेऊन थरथरत्या हातांनी त्यांनी आशीर्वाद दिले आणि दृष्ट काढायला सांगितले. त्यांचे आशीर्वाद मला लाख मोलाचे वाटतात. त्यांची जीवनाकडे पहाण्याची वृत्ती, दृष्टीकोन अतिशय सक्षम आणि सकारात्मकच होता. आम्ही सर्वजण त्यांचा वाढदिवस साजरा करायचो. तो दिवस म्हणजे मेजवानी बरोबर काव्य, शास्त्र, विनोदाची लयलूट असे....

अशा माझ्या बाबांवर वयाच्या ७६ वर्षी हृदयविकाराने प्रथम हळा केला. अनेक वेळा हॉस्पिटलमध्ये जावे लागले. पण त्यांनी अत्यंत धीरोदातपणे याही परिस्थितीला तोंड दिले आणि १९ डिसेंबर १९९७ रोजी वयाचा ८४व्या वर्षी ते मृत्यूला सामोरे गेले! नाही... ते गेले नाहीत! त्यांच्या स्मृती, त्यांचे विचार, त्यांचे घनगंभीर रुद्राचे मंत्रोच्चार, त्यांचे खळाळते ते हास्य, त्यांचे प्रोत्साहन, त्यांचे शब्द आजही जसेच्या तसे हृदयात् खाली अत्तराच्या कुपीसारखे जपले आहेत... आजही त्यांचे निनाद घुमतात. या सर्व माध्यमातून ते आमच्यातच आहेत! त्यांचे आदर्श जीवन, त्यांचे प्रेम आणि मंगल आशार्वाद आम्हा

सर्वांना दीपस्तंभासारखे मार्गदर्शन करील. त्यांच्या विषयी अभिमानाने असे म्हणावेसे वाटते, त्यांना श्रद्धांजली वाहातांना हृदयाच्या गाभ्यापासून म्हणावेसे वाटते...

“झाले बहु, होतील बहु परि या सम हा...

Men may come and men may go but my father's memory will live for ever
in my heart....!!

प्रा. सौ. हेमलता सुधाकर जोशी, (देशपांडे-निमोणकर)

ए/३, फ्लॅट नं. १०, राजमधूर सोसायटी (२), एस्डवणे,

पर्सिस्टंट सॉफ्टवेअरच्या मागे, कर्वे रोड, पुणे ४११००४

फोन नं. ०२०-२५४४०५७६